

Daiva DAPKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Laisvė įpareigoja: asmens ir kartos pasirinkimas

Santrauka. Antrasis pasaulinis karas ir sovietų okupacija pakeitė daugelio Lietuvos gyventojų likimus. Jie neretai būdavo priversti čia ir dabar apsispręsti – pasirinkti priespaudą arba laisvę, kovą arba nuolankumą ir prisitaikymą, Rytus arba Vakarus. Šiame straipsnyje per vieno žmogaus – Jurgio Valiulio-Karolio Drungos (1919–1987) – gyvenimo istorijos fragmentus bandoma atskleisti to meto nepriklausomos Lietuvos jaunosios kartos likimus. Straipsnyje stabtelėta ties keliais J. Valiulio gyvenimo etapais ir pasirinkimais: laisvės principu ir jungimusi į pagrindžio veiklą, idėjiniu vystymusi ir liberalizmo idėjų paieška bei ryšiais su bendraminčiais ir kovos draugais.

Raktažodžiai: Jurgis Valiulis, Karolis Drunga, Antrasis pasaulinis karas, antinacinis pagrindis, rezistencija, išėivija, liberalizmas.

Antrasis pasaulinis karas ir 1940 m. sovietų okupacija pakeitė nepriklausomos Lietuvos gyventojų likimus. Istorijos įvykiai ir lemties pojūtis, būtinybė pasirinkti ne tai, ką moki ar mėgsti, ką studijavai ir dirbai, o tai, kas būtina, skatino imtis veiklos, kuriai daugelis žmonių galbūt niekada nebūtų pasiryžę gyvendami nepriklausomoje Lietuvoje – paimti į rankas ginklus arba įsijungti į pagrindžio veiklą. Į pagrindžio antinacinę ir antisovietinę veiklą tuo metu įsitraukė įvairaus amžiaus, išsilavinimo, profesijų žmonių: rašytojų, visuomenininkų, studentų, menininkų, profesorių. Karo pabaigoje artėjant frontui ir grįžtant sovietų okupacijos siaubui, ne vienam Lietuvos gyventojui kilo klausimas, kaip elgtis toliau – trauktis, bėgti ar likti savo žemėje. „Žmogus buvo pastatytas prieš būtinybę per kelias valandas padaryti visą jo gyvenimą užangažuojantį sprendimą, pasirinkti Rytus ar Vakarus, priespaudą ar laisvę“¹, rašė Algirdas Julius Greimas. Nuspręsti buvo sudėtinga, priartėjęs frontas nepalikdavo laiko ilgesniems apmąstymams ir dvejonėms.

¹ Greimas, Algirdas Julius, „Nerami sąžinė“, in Greimas, Algirdas Julius, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga, 1991, 314.

Šiame straipsnyje per vieno žmogaus – buvusio antinacinės ir antisovietinės rezistencijos dalyvio, išeivijos visuomenės ir politikos veikėjo Jurgio Valiulio-Karloio Drungos (1919–1987) – gyvenimo istorijos fragmentus bandoma atskleisti to meto nepriklausomos Lietuvos jaunosios kartos likimus.

Jurgio Valiulio-Karloio Drungos gyvenimo istorija verta nuotykinio romano siužeto, tačiau iki šiol nėra sulaukusi platesnio tyrinėtojų dėmesio. Jo pavardę galima aptikti įvairiuose pokario metų rezistencijos, liberaliosios srovės politinės veiklos istorijos pasakojimuose². Pasak jį pažinojusių, J. Valiulis buvo kuklus žmogus, nesigyrė savo atliktais darbais ir žygiais, nemėgo apie save kalbėti ir nenorėjo, kad kiti apie jį kalbėtų. Išeivijos spaudoje galima rasti tik keletą straipsnių, skirtų J. Valiuliui, parašytų jo artimų draugų³.

Šiame straipsnyje stabtelima ties keliais J. Valiulio gyvenimo etapais ir pasirinkimais: laisvės principu ir jungimusi į pagrindžią veiklą, idėjiniu vystymusi, liberalizmo idėjų paieška bei ryšiais su bendraminčiais ir kovos draugais. Pagrindiniu šaltiniu tapo J. Valiulio atsiminimų ištraukos⁴, jo rašyti tekstai, publikuoti išeivijos leidiniuose, VDU Lietuvių išeivijos instituto archyve saugomi J. Valiulio dokumentai (F. 5), laišakai bendražygiams Henrikui Žemeliui (F. 10) ir Broniui Railai (F. 19), negausūs draugų ir bendražygių prisiminimai.

Laisvės kovos principas

Jurgis Valiulis gimė 1919 m. kovo 19 d. Sankt Peterburge (tuometiniame Petrograde) Prano Valiulio ir Salmės Laeewa-Valiulienės šeimoje. Šeimai grįžus į nepriklausomą Lietuvą, Kaune 1935 m. baigė Jėzuitų gimnaziją, vėliau studijavo chemiją Vytauto Didžiojo universitete, o, 1941 m. baigęs Vilniaus universitetą, 1941–1944 m. dirbo Vytauto Didžiojo universiteto Chemijos katedros asistentu. Nežinia, kaip būtų susiklostę jo ir daugelio Lietuvos žmonių likimai, jei ne Antrasis pasaulinis karas, okupacija ir priverstinis pasitraukimas iš Lietuvos, pakeitęs ne tik jų, bet ir visos kartos gyvenimus. Niekas nesitikėjo, kad 1940 m. viskas staiga pasikeis: bus prarasta nepriklausomybė, o prasidėjusi okupacija truks taip ilgai ir taip neatpažįstamai pakeis Lietuvos ir visos visuomenės veidą. Permainos užklupo visuomenę nepasiruošusią, ypač sukrėsti buvo jaunesniosios kartos žmonės. Tuo metu dar

² *Laisvės besiekiant. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją*. Čikaga: LLKS, 1983; *Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga 1940–2000 m.*, sud. J. Grušys. Kaunas: [Judex], 2001; Mockūnas, Liūtas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Vilnius: Baltos lankos, 1997; Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė: organizaciniai-politiniai aspektai 1945 m. – šeštojo dešimtmečio pabaiga*. Vilnius: Vaga, 2002; Juodis, Darius, *Štapus ir anapus kordono. Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.

³ Žemelis, Henrikas, „Mirė rezistencijos pirmūnas Karolis Drunga (Jurgis Valiulis)“, *Akiračiai* 7 (1987), 14; Greimas, Algirdas Julius, „Kad Jurgis nemirtų“, *Akiračiai* 7 (1987), 14; Trumpa, Vincas, „Penkeri metai po Karolio Drungos mirties“, *Akiračiai* 10 (1992), 16.

⁴ Gyvendamas JAV, 1982 m. J. Valiulis surašė savo prisiminimus apie pagrindžią veiklą. Karolio Drungos rankraštis apie 1944 m. suėmimą, kalinimą Vokietijoje, grįžimą iš Berlyno Lietuvon ir pabėgimą į Vakarus, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas (toliau – VDU LII), f. 5, ap. 1-1, b. 12158-15. Vėliau prisiminimai buvo publikuoti: „Ištrauka iš Karolio Drungos – J. J. Valiulio 1944–1945 m. atsiminimų“, *Laisvės kovų archyvas* 18 (1996), 224–240.

studentas, Jurgis Valiulis vėliau rašė: „...ne visi, bet daug kas 1940 metais pasijutome lyg gatvėje pamesti vaikai. Sugriuvo visi saugūs atrode pylimai, už kurių mes nerūpestingai žaidėme gyvenimą. Nebeliko nieko, kas už mus pagalvotų ir pasakytų, kad tai ten ir taip reikia daryti. Liko tik klausimas – kodėl ir kaip? Atsakymą gi turėjome patys susirasti.“⁵

Būtent jaunoji karta – moksleiviai, studentai, gimnazistai, jaunesnieji karininkai vieni pirmųjų ėmė organizuotis kovoti prieš Lietuvą užgriuvusią nelaimę. Nepriklausomybės metais jaunajai kartai įdiegtas tautinio atgimimo epochoje kilęs patriotizmas, nepriklausomos valstybės ir laisvo žmogaus vertės pajauta, neretai ir religija⁶ daugelį motyvavo, ugdė rezistencinį aktyvumą ir nulėmė pasirinkimą tarp kovos ir prisitaikymo. Kaune Vytauto Didžiojo universiteto studentai buvo vieni pirmųjų, pradėję organizuoti pogrindžio veiklą: 1940 m. rudenį ėmė organizuotis katalikai studentai, o gruodžio 26 d. įsikūrė Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), subūrusi liberaliau nusiteikusį jaunimą⁷. Tarp šios organizacijos steigėjų bei iniciatorių⁸ rasime ir J. Valiulį. Sovietų okupaciją pakeitė vokiškoji, antisovietinė rezistencija – antinacinis pogrindis. LLKS veikla plėtėsi, LLKS narių pasipriešinimo tinklas plėtėsi ne tik Kaune, bet ir kitose Lietuvos vietose: Vilniuje, Šiauliuose, Panevėžyje, Radviliškyje ir kt.⁹ Pogrindžio rezistencinė veikla grūdino, jaunimas, buvęs studentai brendo LLKS gretose, o pogrindyje užsimezgę ryšiai su bendraminčiais išliko visam gyvenimui.

Vokiečių okupacijos metais LLKS jau buvo virtusi nemaža (3 000–5 000 narių vienijusia¹⁰), viena veikliausių ir rezultatyviausių pogrindžio organizacijų. Buvo išvystyta tokio- mis sąlygomis gana plati politinė, informacinė-propagandinė veikla: pogrindyje buvo leidžiami informaciniai biuletiniai, nuo 1942 m. – dar ir laikraštis „Laisvės kovotojas“ (leistas 10 000 egzempliorių tiražu ir platintas visoje Lietuvoje); 1943–1944 m. dėl LLKS nario Algirdo Vokietaičio kelionių per Baltijos jūrą per Švedijoje dirbusius lietuvių diplomatus buvo užmegzti ryšiai su Vakarais ir skleidžiama informacija apie padėtį okupuotoje Lietuvoje; buvo užmegzti ryšiai su antivokiškais pogrindžiais Latvijoje ir Estijoje; laisvės kovotojų pastangomis pradėjo veikti pogrindžio radijo stotis (girdima Kaune ir Švedijoje), buvo užmegztas šifruotas radijo telegramų ryšys su Švedija¹¹. Apie LLKS vadovybę yra išlikę nedaug informacijos¹². Viena pagrindinių figūrų, aplink kurią tuo metu sukosi pogrindžio veikla, buvo J. Valiulis – LLKS generalinis sekretorius, spaudos ir informacijos bei ryšių su

⁵ Drunga, Karolis, „Idėja ir veikla lietuvių laisvės kovoje“, *Metmenys* 2 (1960), 144–145.

⁶ *Ibid.*, 145.

⁷ LLKS steigėjai ir nariai buvo 21–24 metų amžiaus žmonės, Vilniaus ir Kauno universitetų jaunesniojo mokslo personalo nariai ir studentai. „Jaunimas 1941 metų sukilime. Pokalbis su Karoliu Drunga“, *Pasaulio lietuvis* 6–7 (1981), 9.

⁸ Tarp LLKS steigėjų dažniausiai minimi Margeris Jesaitis, broliai Pikčilingiai, Vytautas Linartas, Aleksandras Viršila, Jagminas, Pūkas ir kiti.

⁹ Karolio Drungos rašytas Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos istorijos juodraštis, VDU LII, f. 5, ap. 1-1, b. 12144-1, l. 27.

¹⁰ Dapkutė, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*, 40; Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 77–78.

¹¹ „Laisvės kovotojų žingsniai“, *Proskyna* 3 (21, 1992), 183–185.

¹² Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 86.

užsieniu skyrių vadovas, „Laisvės kovotojo“ redaktorius, per jį ėjo pagrindiniai kontaktai tarp vietos ir užsienio ryšininkų.

Vokiečių gestapui LLKS buvo „ypatingu krislu akyse“¹³, buvo metamos stiprios pajėgos Laisvės kovotojų sąjungos centrui susekti. 1943 m. vasarą gestapui pavyko aptikti ir likviduoti pirmąją slaptą LLKS spaustuovę, vėliau gestapas bandė imtis klastos ir išleido falsifikuotą 1944 m. vasario–kovo „Laisvės kovotojo“ numerį, bet LLKS veiklai tai nedaug tepakenkė, organizacija sėkmingai veikė toliau, pagrindžio spaudos leidyba nenutrūko. Daug skaudžiau pagrindžio veiklą palietė 1944 m. pavasarį prasidėję LLKS ir kitų pagrindžio organizacijų¹⁴ narių areštai: buvo suimta per dvidešimt Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos narių, tarp jų J. Valiulis, Juozas Rudokas, Jonas Mildažis ir kiti laisvės kovotojai, užėmę organizacijoje svarbiausias pozicijas. Organizacijai buvo suduotas didžiulis smūgis, suardyta beveik visa LLKS veikla. 1944 m. balandžio 30-osios rytą suimto J. Valiulio laukė vokiečių gestapo tardymai ir kelionės po Insterburgo (Įsručio), Olštyno (*Allenstein*), Soldau, Torno (Torunės), Gožuvo (vok. *Landsberg an der Warthe*), Tėgelio kalėjimus. Gestapo tardymų, kalėjimų sąlygų ir žiemos šalčių J. Valiulio sveikata neatlaikė – iš Noiburgo (*Neuburg*) kalėjimo jį išvežė jau sergantį sunkiu plaučių uždegimu. Kalinius pervežant į Bairoito (*Bayreuth*) kalėjimą, dėl itin sunkios būklės J. Valiulis buvo paliktas Tėgelyje, vėliau pervežtas į *Plötzensee* kalėjimą Berlyne, kuriame jam pavyko išgyventi ir sulaukti karo pabaigos.

Baigiantis karui sąjungininkams išvadavus kalinius iš vokiečių kalėjimų ir koncentracijos stovyklų, dalis lietuvių, atsidūrusių britų ar amerikiečių okupacijos zonose, liko Vakaruose. J. Valiuliui nepasisėkė – jo kalėjimą 1945 m. balandžio 25 d. užėmė ir kalinius išlaisvino Raudonosios armijos kariai. Patekusiems į sovietų okupacijos zoną buvo sudėtingiau, vienintelis kelias buvo grįžti į Lietuvą. Niekas išlaisvintais kaliniais nesirūpino. Iš kalėjimo išėjęs leisygis J. Valiulis kartu su Stasiu Kosta, vos pavilkdami kojas, po savaitės pasiekė buvusių kalinių, belaisvių ir pabėgėlių centrą Bernau, o dėl pablogėjusios sveikatos pateko į armijos karo ligoninę, kuri netrukus buvo perkelta į Lenkiją. Sveikatai pagerėjus, iš Lenkijos keliaudamas prekiniais traukiniais per Varšuvą ir Minską, J. Valiulis 1945 m. liepos 2 d. pagaliau laimingai pasiekė Vilnių¹⁵. Sužinojęs, kad motina vis dar gyvena Kaune, Jurgis ten grįžo ir iš karto užmezgė ryšius su šiame mieste likusiais pagrindžio bičiuliais.

Pavykus atlaikyti gestapo tardymus ir vokiečių kalėjimus, ligą ir ilgą kelionę atgal į Lietuvą, vos sugrįžusio namo jo laukė naujas išbandymas. Nuėjęs užsiregistruoti į milicijos nuovadą, gavo leidimą gyventi Kaune, galiojantį tik 6 mėnesius, tačiau jau kitą rytą (liepos 19 d.) buvo suimtas sovietų saugumo. Penkias dienas pats MGB Kauno skyriaus viršininkas pulkininkas Voroncovas tardė J. Valiulį ir klausinėjo apie antinacinę pagrindį bei jame dalyvavusius žmones. Paleistas J. Valiulis galėjo grįžti į ankstesnę tarnybą – dirbti

¹³ Karolio Drungos rašytas Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos istorijos juodraštis, VDU LII, f. 5, ap. 1-1, b. 12144-1, l. 15.

¹⁴ Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 94–95.

¹⁵ Plačiau apie J. Valiulio suėmimą, kalinimą Vokietijoje ir grįžimą į Lietuvą žr.: „Ištrauka iš Karolio Drungos – J. J. Valiulio 1944–1945 m. atsiminimų“, 224–240.

Kauno technologijos universiteto Technologijos fakulteto Organinės chemijos katedroje¹⁶. Tiesa, greitai paaiškėjo, kad paleidimas simbolinis: J. Valiulis buvo ne kartą kviečiamas į saugumą, tardomas ir klausinėjamas apie universitete dirbančius kolegas, bandomas užverbuoti ir priversti pereiti į kitą barikadų pusę – tapti agentu, išdaviku, pasmerkiančiu savo buvusius bendražygius, universiteto kolegas¹⁷. Buvo aišku, kad šis žaidimas ir bandymas mulkinti saugumą ilgai netruks, reikėjo kažko imtis. J. Valiulio žodžiais, jis buvo priverstas pasirinkti: „gyventi gerai kaip kiaulė ar mirti sovietinės šiaurės kasyklose ar miškuose“¹⁸. Jis pasirinko trečią kelią. Pagal likusių laisvės kovotojų planą J. Valiulis turėjo išeiti pas partizanus į Dzūkijos miškus, bet gyvenimas staiga pasisuko nenumatyta linkme. 1945 m. lapkritį iš Vakarų Vokietijos į Lietuvą su slapta misija užmegzti ryšius su partizaninės kovos ir pogrindžio dalyviais atvyko buvęs pogrindžio LLKS nariai Klemensas Brunius ir Jonas Deksnys. K. Brunius liko su šeima Lietuvoje, o vietoje jo į Vakarus su J. Deksniumi išvyko J. Valiulis¹⁹. Naktį iš lapkričio 30 d. į gruodžio 1 d. Sovietų Sąjungos ir Lenkijos sieną jis kirto su svetimais dokumentais Karolio Drungos pavarde (šį vardą ir pavardę J. Valiulis nešiojo iki pat mirties). Tiesa, tuomet jis išvyko trumpam, neplanuodamas ilgesniam laikui likti Vakaruose. Pagal laisvės kovotojų planus jis turėjo užmegzti kontaktus su į Vakarus pasitraukusiais laisvės kovotojais, bandyti surasti užsienyje pagalbos Lietuvos pogrindžiui ir vienas arba su kuriuo nors draugu grįžti pas partizanus į Lietuvą. Tačiau gyvenimas ir vėl pasisuko neplanuota linkme – gestapo kalėjimuose sugadinta sveikata neatlaikė naujų išbandymų. 1946 m. pabaigoje atsinaujinusi liga ir gydytojų nustatyta diagnozė – TBC – nulėmė, kad planų grįžti į Lietuvą ir tiesiogiai dalyvauti partizaninėje kovoje teko atsisakyti. Laukė ilga kova su liga ir šešios operacijos Vokietijos ir Šveicarijos ligoninėse. „Iš viso sanatorijoje ir ligoninėse praleidau beveik ištisus 7 metus. Be dešiniojo plaučio viršūnės, dar 5-ių ankstyvesniųjų operacijų metu netekau 1-o ir 2-o šonkaulio dešinėje ir dar 3–5 colių gabalų likusiuose 6-iuose šonkauliuose“²⁰, vėliau atvirai rašė J. Valiulis. Žinant, kad jam teko atlaikyti 6 sudėtingas plaučių operacijas, daugybę laiko praleisti ligoninėse, galima tik stebėtis jo užsispyrimu ir dvasine stiprybe – bet kuris kitas tikriausiai ramiai būtų užsidaręs namuose ir rūpinęsis savo sveikata, bet ne J. Valiulis. Jo pasirinkimas buvo aiškus, priimtas dar pogrindžio metais, – laisvės kova. Kovotojas jo laikėsi visą gyvenimą. Nepavykus įgyvendinti planų ir sugrįžti į Lietuvą, jis ieškojo kitų būdų toliau dalyvauti Lietuvos laisvės kovose, jungėsi į išeivijos kultūrinį, politinį, organizacinį darbą. Nepaisydamas sveikatos būklės, J. Valiulis visą laiką stengėsi išlaikyti kontaktus su draugais ir

¹⁶ „Apie sėklą krauju laistomą. Pasikalbėjimas apie rezistenciją Lietuvoje“, *Dirva*, 1965 gegužės 19, 3.

¹⁷ Lietuvos ypatingajame archyve yra išlikę J. Valiulio parodymai apie antinacinės rezistencijos veiklą. 1945 m. NKGB ataskaitoje nurodoma, kad J. Valiuliui buvo duotas „Popovo“ slapyvardis ir užduotis išsiskverbti į Kauno profesūros ratą. J. Valiulis išpėjo profesorių Antaną Purėną, kad jam saugumo įsakyta jį sekti, vėliau pabėgo iš Kauno ir taip sugriovė visus saugumo planus. Vėliau KGB planavo sukompromituoti JAV gyvenantį J. Valiulį (K. Drungą). Plačiau žr.: Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 126; Juodis, *Šiapus ir anapus kordono*, 100.

¹⁸ Karolio Drungos rankraštis apie 1944 m. suėmimą, kalinimą Vokietijoje, grįžimą iš Berlyno Lietuvon ir pabėgimą į Vakarus, VDU LII, f. 5, ap. 1-1, b. 12158-15, l. 19.

¹⁹ Plačiau apie kelionę žr.: Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 130–134.

²⁰ Karolio Drungos rankraštis apie 1944 m. suėmimą, kalinimą Vokietijoje, grįžimą iš Berlyno Lietuvon ir pabėgimą į Vakarus, VDU LII, f. 5, ap. 1-1, b. 12158-15, l. 23.

jų politinė veikla, nuolat buvo svarbiausių politinių įvykių sukuryje: nuo 1946 m. – LLKS atstovas VLIK'e ir vienas iš liberaliojo sparno lyderių Vakaruose, Laisvės kovotojų sąjungos, vėliau Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio Užsienio delegatūros narys²¹ ir ryšininkas Vokietijoje, Lietuvių rezistencinės santarvės²² narys, „Minties“ ir „Santarvės“ žurnalų bendradarbis, 1956–1959 m. – Vokietijos lietuvių bendruomenės valdybos narys ir pirmininkas. Bėgant metams ir blėstant viltims greitai išvaduoti Lietuvą, teko imtis kitokios veiklos ir persikelti į JAV. Persikėlęs su šeima²³ gyventi į Čikagą, K. Drunga dirbo polimerų pramonės srityje, o laisvu laiku aktyviai įsitraukė į lietuvių bendruomenės gyvenimą. Jo pavardę galima aptikti visuose svarbiausiuose to meto liberaliosios srovės veiklos taškuose: svarstant ryšių su Lietuva galimybę, steigiant ir leidžiant „Akiračius“, „Metmenis“, remiant jaunosios kartos „Santaros-Šviesos“ darbus. Jis taip pat įsijungė į JAV lietuvių bendruomenės veiklą, buvo Čikagos apygardos valdybos pirmininkas. Ilgai užtrukę vien išvardyti jo darbus. Beje, nėra taip, kad organizacijoje tik būtų įrašyta jo pavardė. Išsivijoje, kurioje apie didžiulius uždavinius ir veiklą neretai būdavo daugiau šnekama, nei daroma, K. Drunga išsiskyrė logiškais ir praktiniais sprendimais – daugelį darbų imdavosi daryti pats. „Sąmoningai, prasmingai gyvenančio žmogaus pavidalas išryškėja tik žodžio ir veiksmo jungtyje“²⁴, kalbėjo jis ir pabrėžė, kad šio principo išmoko rezistencinėje pagrindžio veikloje. Tiesa, K. Drunga nesiverždavo į pirmąsias eiles ar vadovaujamuosius postus, dažniau buvo lyg pilkasis kardinolas – nematomas ir negirdimas viešumoje, tačiau atlikdavęs „kertinių vaidmenį“²⁵ organizacijoje. Net kai pradėjo silpnėti sveikata, jį pažinojusieji negalėjo atsistebėti šio žmogaus optimizmu ir valios stiprybe, o šis, kalbėdamasis su draugais, ne kartą apgailestavo, kad norėtų labiau įsijungti į lietuvišką veiklą, bet ne visada leidžia sveikata²⁶. J. Valiulis, rodos, visą gyvenimą nuogaštavo dėl to, kad tuomet, 1947 m., negalėjo, kaip buvo žadėjęs, sugrįžti į Lietuvą ir dalyvauti pagrindžio veikloje. „Nors teko ir daug prisikentėti ir dabartinis mano sveikatos stovis yra anų laikų ligų išdava, vis dažnai pagalvoju, kad štai gyvenu su savo miela šeima, skaitau, rašau kad ir šį laišką, džiaugiuosi saule ir mėnuliu, turiu daug žmonių, kuriuos mėgstu. Ir todėl ne kartą esu pamąstęs, kur gi aš būčiau, jei ne ta TBC...?“²⁷, rašė K. Drunga 1982 m. savo atsiminimuose.

²¹ Antrosios J. Deksnio kelionės į Lietuvą metu 1946 m. Lietuvoje pogrindyje buvo įkurtas Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdis (BDPS) ir Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas (VLAK). Grįždamas į Vakarų, J. Deksnys vedėsi įgaliojimus įkurti VLAK ir BDPS Užsienio delegatūras. 1947 m. Vokietijoje J. Deksnio įkurta BDPS Užsienio delegatūra veikė iki 1949 m. ir buvo skirta slaptai politinei rezistencinei veiklai, ryšiams su pogrindžiu Lietuvoje ir užsienio žvalgybomis palaikyti.

²² Lietuvių rezistencinė santarvė (LRS) – 1950 m. Londone įkurta liberaliojo sparno politinė, kultūrinė organizacija, kurios vienas pagrindinių tikslų buvo telkti paramą lietuvių rezistencinei veiklai. LRS veiklos centrai buvo Didžiojoje Britanijoje ir JAV, organizacija taip pat turėjo skyrių kituose kraštuose. 1951–1958 m. LRS Londone leido žurnalą „Santarvė“. Organizacija itin aktyviai veikė XX a. 7 dešimtmetyje, 1964 m. įsijungė į Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK), bet veiklos nenutraukė.

²³ Gyvendamas Vokietijoje, J. Valiulis susipažino su Birute Sirutyte, vedė, 1948 m. jiems gimė sūnus Mykolas.

²⁴ Drunga, „Idėja ir veikla lietuvių laisvės kovoje“, 146.

²⁵ Dapkutė, Daiva ir Kuizinienė, Dalia, *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.* Vilnius: Versus aureus, 2010, 51.

²⁶ Žemelis, „Mirė rezistencijos pirmūnas Karolis Drunga (Jurgis Valiulis)“, 14.

²⁷ Karolio Drungos rankraštis apie 1944 m. suėmimą, kalinimą Vokietijoje, grįžimą iš Berlyno Lietuvon ir pabėgimą į Vakarų, VDU LII, f. 5, ap. 1-1, b. 12158-15, l. 23.

Jaunosios kartos ideologinės paieškos

Į pagrindžio veiklą Lietuvoje besijungiančiai jaunajai kartai pati „rezistencijos“ sąvoka neretai turėjo platesnę reikšmę – ne tiek tiesioginį įsijungimą į ginkluotą kovą, kiek kiekvieno individo laikyseną gyvenimo ir mirties akivaizdoje, moralinį pasirinkimą ir apsisprendimą esamoje situacijoje, aktyvų pasisakymą prieš pasenusias ar primestas vertybes ir už tam tikrą, paties apsisprendimo akto implikuotą vertybių sistemą²⁸. „Tas prarastos laisvės troškimas ir kova dėl jos tuo pat laiku gimdė valią ir ilgesį, okupaciją pašalinus, naujais teisingesniais ir geresniais pagrindais atstatyti ir perorganizuoti savo tėvynių politines ir socialines santvarkas“²⁹, rašė J. Valiulis.

Tiesa, jaunesni laisvės kovotojai turėjo mažai laiko kokiems nors intelektualiniams svarstymams ar vizijoms apie būsimą Lietuvos valstybę ir visuomenės ateitį kurti, pagrindinės jėgos buvo skiriamos pagrindžio rezistencinei veiklai. Vis dėlto šito nepakako. Priešindamasis tironijai, žmogus negali apsiriboti vien jos neigimu, o, sukildamas prieš priešpaudą, drauge pasisako už tam tikras vertybes, dėl kurių yra pasiruošęs kovoti ir aukoti savo gyvybę.

Kaip vėliau rašė J. Valiulis, ne vienam jaunystės „rožinius sapnus“ nutraukusi pirmoji sovietų okupacija 1940 m. užtiko dalį jaunosios kartos ideologiškai nepasiruošusius ir neišprususius³⁰. Studijuodamas universitete, jis pats priklausė korporacijai „Neo-Lithuania“, bet per visus studijų metus jam neteko tarp, pvz., neolituonų, ateitininkų ar socialistų pamatyti rimtos atviros diskusijos, „kuri socialinės atsakomybės vardu stengtųsi pažinti kitų pasaulėžiūrą ir savąją išstatyti išbandymui“³¹, išskyrus konkurencinę kovą tarp studentų organizacijų ar idėjines kovas, dažnai virtusias abipusiais įžeidinėjimais: „<...> nors privatiškai ir nedraudžiama, tačiau oficialiai pasaulėžiūrinė diskusija ir jos pasėkoje intelektualinis auklėjimasis buvo išbrauktas iš eilės akademinų organizacijų pagrindo“³². Mažai pažįstamas ir nepatrauklus tuo metu atrodė ir liberalizmas, nes, anot J. Valiulio, tai, kas apie liberalizmą buvo pasakojama universiteto Teisių ir ekonomikos fakulteto katedrose, buvo labiau retrospektyvi XIX a. liberalizmo apraiškų populiarizacija, t. y. būdavo supažindinama su ta liberalizmo epocha, kurios klaidingos ūkinių ir socialinių sampratų išvados labiau atstumdavo negu patraukdavo³³. Ne visiems, bet nemažai daliai jaunimo šie ideologiniai dalykai pasidarė aktualūs tuomet, kai įsiveržusi okupacinė kariuomenė nutraukė nepriklausomo ir nerūpestingo gyvenimo idilę. Instinktyviai nekenčiamam ir prievarta sovietų brukamam komunizmui atremti, greta ginkluotos kovos, reikėjo pasitelkti į pagalbą ir ideologiją, tad pradėta ieškoti ginklų sociologijos srityje bei tarp socialinių ir politinės ekonomijos teorijų.

²⁸ Greimas, Algirdas Julius, „Rezistencijos sąvoka“, *Santarvė* 2 (7, 1953), 1.

²⁹ Karolio Drungos rašytas Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos istorijos juodraštis, VDU LII, f. 5, ap. 1-1, b. 12144-1, l. 17.

³⁰ Drunga, „Idėja ir veikla lietuvių laisvės kovoje“, 142.

³¹ *Ibid.*, 143.

³² *Ibid.*

³³ Drunga, Karolis, „Bendrasis liberalizmo vardiklis“, in *Lietuviškasis liberalizmas*, red. V. Kavolis. Chicago: „Santaros-Šviesos“ federacija, 1959, 203.

„Iki to laiko mes, daugumas inžinieriai, chemikai, medikai ir panašiai, buvome analfabetai sociologinio išsilavinimo prasme. Priverstinės marksizmo-leninizmo paskaitos ir egzaminas, be kurio nebuvo galima gauti diplomo, supažindino mus su atitinkama medžiaga ir metodu, kuriuo mes tikrai pasinaudojom ieškodami galimai platesnės idėjos rezistencijoje prieš komunizmą, kovoje dėl Lietuvos laisvės. Neužteko mums kovoti su komunizmu vien neigimu, bet ieškojome ir tai, kas mums atrodė galėsią būti geresnis dalykas negu jėga peršamas komunizmas, ar net geriau už tai, ką komunizmas Lietuvoje sunaikino.“³⁴

Anot J. Valiulio, pirmasis mokytojas buvo marksizmas, užkrautas jaunimui pirmaisiais okupacijos metais, paskatinęs ne vieną jų domėtis, skaityti, ieškoti atramos tarp kitų ideologijų:

„Atitinkamos literatūros alkis taip išaugo, kad dažnai išleisdavome visą mėnesinį uždarbį knygų antikvariatuose. Ir su tų šaltinių bei tarpusavio diskusijų pagalba akmenukas po akmenuko susinešiojome sau pastatą, kurį vėliau briliantiškuose Riopkės, Euckeno, Erhardo, Madariagos ir kitų formulavimuose atpažinome – šių dienų liberalizmą.“³⁵

Ne vienam J. Valiulio kartos jaunuoliui šis idėjinis-ideologinis pažinimas ėjo ranka rankon su rezistencine veikla: vienas antrą veikė, vienas antrą brandino. Tokios paieškos ir gilesnis liberalizmo principų suvokimas Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos narių aplinkoje kilo dar pirmosios bolševikinės okupacijos metu: patriotinė pareiga kovoti prieš okupantus neišvengiamai vertė apsispręsti ir pasaulį paskandinusių ideologijų atžvilgiu, skatino intensyviai ieškoti to, kas pagrįstų, pateisintų ir įprasmintų savąją poziciją kovoje dėl Lietuvos laisvės³⁶. Greta kovos už laisvę ir rezistencinės veiklos ieškota „kažko daugiau“:

„<...> remdamasis patyrimu randu drąsos pasakyti, kad anuo metu kova dėl tėvynės laisvės, nors tada ir dabar – aukščiausias mūsų tikslas, mums tikrai nebuvo dar viskas. Kaip tik Lietuvą nusiaubusių ir tebesiaubiančių ideologijų akivaizdoje jautėme būtinybę, be laisvės kovos obalsio, priešpastatyti okupantui ir savąją laisvojo gyvenimo sampratą.“³⁷

Kova dėl laisvės jauniems laisvės kovotojams tapo neatsiejama nuo kovos prieš okupaciją atnešusią ideologiją:

„<...> ideologiją gi galima nurungti tik koncepciniais ginklais, lygiai kaip ir militarišką okupaciją – tik fizine jėga. Ir antrasis pasaulinis karas, skirtingai nuo pirmojo, parodė, kad vieni ginklai nuo kitų neatskiriami“³⁸.

Žinoma, įsijungę į pogrindžio veiklą, jaunieji laisvės kovotojai neturėjo laiko svarstyti apie Lietuvos ateitį ar išsamiau nagrinėti liberalizmo principus. Dauguma LLKS narių buvo jauni vyrai, tikslųjų mokslų atstovai, tarp kurių nebuvo filosofų, ir idėjos, dėl kurių jie kovojo,

³⁴ Drunga, „Idėja ir veikla lietuvių laisvės kovoje“, 146.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Drunga, „Bendrasis liberalizmo vardiklis“, 203.

³⁷ *Ibid.*, 204.

³⁸ *Ibid.*

tuo metu nebuvo iki galo sukonkretintos. Pasak Liūto Mockūno, iš laisvės kovotojų gal tik B. Konkulevičius galėjo būti skaitęs Benedetto'ą Croce'ą ar Johną Stuardą Millį, davusį jiems tam tikrą liberalinį impulsą³⁹. Vis dėlto rezistencijos metais prasidėjęs idėjinis brendimas, idėjinės paieškos tęsėsi ir vėliau, ne vienam buvusiam laisvės kovotojui atsidūrus Vakaruose. Taip buvęs neolituanas J. Valiulis laipsniškai tapo „užkietėjusiu liberalu“ ir demokratu.

1959 m. Čikagoje pasirodžiusiame leidinyje „Lietuviškasis liberalizmas“⁴⁰, greta kitų autorių minčių, rasime ir K. Drungos straipsnį, kuriame atskleista jo „liberalizmo“ sąvoka. Jam liberalizmas nėra susijęs su viena kuria nors apibrėžta pasaulėžiūra, moralinės vertybės, kuriomis jis remiasi, taip pat nėra nulemtos kokios nors konkrečios pasaulėžiūros. Pasak K. Drungos, liberalizmas neturi nei Romos, nei Maskvos⁴¹, o tokios diskusijos ir bandymas įsprausti liberalizmą į tam tikrus rėmus parodo tik elementarų liberalizmo nesupratimą. Liberalizmas jam pirmiausia reiškė nuolatinę ieškojimą, sąžinės laisvės ir tolerancijos sampratą, tikėjimą nelygstama asmens verte ir bet kokios religinės, politinės ar tautinės diskriminacijos atsisakymą. Jis rašė:

„Liberalizmas yra visuomeninio sugyvenimo, centrinės asmens rolės jame ir asmens santykiavimo su visuomene bei kitais asmenimis samprata. Liberalizmas yra perdėm žemiškas dalykas, niekad neužsiangažavęs vesti žmogų ar visuomenę į dangų, pragarą ar nebūtį. Liberalizmas yra ieškojimas, taigi dinamiškas aktas formoms ir būdams surasti, kurie nuolat besikeičiančių aplinkybių akivaizdoje leistų žmogui ir žmonėms galimai laimingiau, taikiau ir darniau praleisti šioje ašarų pakalnėje skirtą išbūti laiką.“⁴²

Svarbiausi nekintantys dvasinio liberalizmo etikos dėsniai, kurie buvo svarbūs J. Valiuliui ir kurių jis laikėsi visą gyvenimą, buvo labai paprasti: laisvės postulatas, asmens neliečiamybė, lygybė ir brolybė, t. y. dėsniai ir vertybės, kurie prasideda nuo namų, šeimos, artimųjų, draugų ir eina toliau iki tautos⁴³. Pasak jį artimai pažinojusių draugų, nors patyrė išbandymų, išgyveno okupacijas ir kalėjimus, J. Valiulis nejautė jokios idėjinės, religinės, rasinės ar ideologinės neapykantos⁴⁴. Jo žmonos Birtutės Drungienės liudijimu, nors buvo netikintis, nuolat mėgdavęs sakyti, kad „jeigu nors vienam žmogui šioje žemėje būtų reikalinga bažnyčia, aš jam padėčiau ją statyti“⁴⁵. J. Valiulis buvo įsitikinęs, kad su visais žmonėmis, kad ir kokios tautybės ar pažiūrų jie būtų, galima ir reikia susikalbėti, kad svarbiausias kelias yra ne konfrontacija, o dialogo paieškos ir užmezgimas.

Išėivijoje pasirinkimas idėjinėje srityje buvo daug didesnis, J. Valiulį viliojo ir tautininkai, ir liaudininkai. Neslėpdamas simpatijų ir vieniems, ir kitiems, jis laikėsi pozicijos, kad

³⁹ Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 80–81.

⁴⁰ *Lietuviškasis liberalizmas*, red. V. Kavolis. Chicago: „Santaros-Šviesos“ federacija, 1959.

⁴¹ Tai – reakcija į anuomet Vinco Kazoko romano „Kryžiai“ sukeltą kontroversiją ir 1947–1948 m. išėivijos spaudoje įsiplieskusią diskusiją, kurios įkarštyje buvo mestas šūkis, kad galimi tik du keliai – į Maskvą arba į Romą, o liberalusis kelias vedąs tiesiai į Maskvą. Plačiau apie vykusią diskusiją žr.: Kuizininė, Dalia, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.* Vilnius: Versus aureus, 2003, 48–50.

⁴² Drunga, „Bendrasis liberalizmo vardiklis“, 204.

⁴³ *Ibid.*, 208.

⁴⁴ Trumpa, „Penkeri metai po Karolio Drungos mirties“, 16.

⁴⁵ *Ibid.*

priimtinausia jam būtų tokia organizacija, kuri konsoliduotų visas liberaliąsias grupes, o „Kol to nėra, aš esu visiškai patenkintas buvimu tuose rėmuose, kuriuos sau yra pasistačiusi mūsų neoficiali (kol kas) ekipa.“⁴⁶ Iš pagrindžio veiklos metų ir LLKS (bandžiusios bendrai kovai suvienyti įvairioms ideologinėms grupėms priklausančius, įvairių pažiūrų liberaliau nusiteikusius asmenis) patirties atsineštos idėjos gyvavo ir išsivijoje. J. Valiulis ir jo bendražygių aplinkoje ilgus metus buvo viešai propaguojama idėja sukurti „liberalų santarvę“, t. y. platų, įvairiaspalvį liberalų junginį viešajame kultūriname tautos gyvenime kaip atsvarą, kuri išlaikytų pusiausvyrą, lietuvių visuomeniniame-kultūriniame gyvenime ryškiai veikiant liberaliajam ir katalikiškajam (klerikaliniam) sparnams. J. Valiulis nuolat kalbėjo, kad išeitis yra tik stipri, gerai susiorganizavusi liberalioji srovė, ir stengėsi organizuoti išsivijos liberaliojo sparno veiklą, būrė aplink save bendraminčius bei globojo jaunąją kartą. Į jaunąją išsivijos liberaliojo sparno kartą, besiburiančią aplink „Santaros-Šviesos“ federaciją, jis dėjo daug vilčių, tikėdamasis, kad jaunimui labiau pavyks konsoliduoti ir suvienyti įvairias liberaliąsias grupes išsivijoje (pernelyg susiskaldžiusiems vyresniosios kartos rezistentams to nepavyko padaryti).

„Tikri herojai būna tylūs, ir juos dažniausiai supa tyla“⁴⁷

Vinco Trumpos žodžiais, J. Valiulis pasirinko ir visą gyvenimą liko ištikimas trims pagrindiniams principams: laisvės principui, idėjai (rezistencinės veiklos ir dvasinio liberalizmo) ir, žinoma, ištikimybei savo draugams ir bendražygiams⁴⁸.

Lietuvos pogrindyje ir pokario Vokietijoje užsimezgę ryšiai su draugais ir rezistencinės veiklos dalyviais J. Deksnium, Petru Jurkštu, A. J. Greimu, H. Žemeliu, V. Trumpa, B. Raila ir kt., išliko tvirti visą gyvenimą. Šiuos žmones siejo ne tik bendra rezistencinės kartos patirtis, kova prieš okupantus arba patirti išgyvenimai nacių kalėjimuose, bet ir bendras idėjinis siekis, kuris „yra amžinas ir net po mūsų mirties plazdens kitų žmonių dvasioje“⁴⁹. Šie principai, suvieniję bendrai veiklai, jiems buvo daug svarbesni nei charakterių ar nuomonių skirtumai.

Visą gyvenimą Vakaruose pragyvenęs K. Drungos pavarde, artimiausiems draugams jis visą laiką liko Jurgis⁵⁰. Skaitant archyvuose išlikusius laiškus galima pastebėti, kad J. Valiulis iš išsivijos rezistencinės veiklos dalyvių išsiskyrė praktišku, loginiu mąstymu, nuoširdumu, tiesumu, neretai ir karštu būdu. Laiškuose jis tiesiai šviesiai rašė bendražygiams, ką mano apie vieną ar kitą diskutuotiną dalyką, o išsakęs savo atvirą, kritišką, neretai itin aštrią nuomonę, vėl sėsdavo rašyti kito laiško, kuriame ramiai dėliodavo ir apsvarstydavo rezistencinės veiklos galimybes. Galbūt dėl šio bruožo – atvirumo ir nuoširdumo – jį vertino ir mėgo ne tik artimi draugai, bet ir ideologiniai oponentai.

⁴⁶ Karolio Drungos 1949 03 21 laiškas Henrikui Žemeliui, VDU LII, f. 10, ap. 4, b. 16565-67, l. 4.

⁴⁷ „Algirdo Juliaus Greimo žodis, priimant mokslinio veikalo premiją“, *Draugas*, 1989 birželio 10, 4.

⁴⁸ Trumpa, „Penkeri metai po Karolio Drungos mirties“, 16.

⁴⁹ Jono Deksnio 1946 04 20 laiškas Jurgiui Valiuliui, VDU LII, f. 5, ap. 1-1, b. 12165-1, l. 1.

⁵⁰ Greimas, „Kad Jurgis nemirtų“, 14; Trumpa, „Penkeri metai po Karolio Drungos mirties“, 16.

„Galbūt tie žodžiai užgaus tave, tačiau sakau nebijodamas pakenkti mūsų gilios draugystės ryšiui. Mūsų draugystės stiprybė guli praėityje, kurios jau niekas nepakeis, ir drauge išvalgyti dideli druskos kiekiai yra mus surišę nenutrūkstamais ryšiais, bent iš mano pusės, tačiau sakau tau į akis, kad dalis paskutinio meto tavo veiksmy man labai nepatiko ir aš įžiūrėjau juose stoką kovotojiškos dvasios, politinės išminties ir pasiryžimo tesėti tas visuomenines aspiracijas, kurios buvo mūsų pokalbių kalėjime pagrindine tema.“⁵¹

Taip J. Valiulis rašė 1948 m. J. Deksnui, supykęs po jo susitarimų su VLIK'u Baden Badene⁵², nepagailėdamas savo artimam draugui ir daug aštresnių žodžių. Vis dėlto, nepaisant iškiliusių nesusipratimų ar išsiskyrusių nuomonių, J. Valiulis sugebėdavo dirbti drauge su kitais dėl bendro rezistencijos reikalo, jungdavosi į bendrą veiklą ir remdavo savo draugus visada ir visur.

Pateiksime porą pavyzdžių, bene geriausiai galinčių atskleisti ne tik J. Valiulio, bet ir visos šios rezistencinės kartos poziciją bei požiūrį į svarbiausius dalykus. Lietuvos visuomenei yra gerai žinoma „pavargusio herojaus“ J. Deksnio⁵³ istorija – tragedija žmogaus, kuris trečiosios kelionės į Lietuvą metu buvo sovietų suimtas, užverbuotas ir, sutikęs tarnauti sovietams, tapo išdaviku, t. y. žmogumi, pasidavusiu priešui ir sulaužiusiu visuomenės bei draugų pasitikėjimą. J. Deksnio istorija skaudžiai palietė Vakaruose likusius laisvės kovotojus bei visą išeivijos rezistencinę veiklą. Kaip sureagavo J. Valiulis, sužinojęs apie vieno iš artimiausių rezistencijos draugų išdavystę? „Ačiū dievui, Jonas gyvas“⁵⁴ – tai buvo pirmoji reakcija sužinojus apie J. Deksnio paskelbtus pareiškimus sovietinėje spaudoje⁵⁵. „Ir tai yra vienintelis komentaras visam reikalui“, rašė jis B. Railai. Tiesa, dar pridėjo: „jei šiandien Jonas gali savo gyvybę išpirkti tauzyjimu sovietams apie užsienyje esančius, tai tegu jam tai eina į sveikatą“⁵⁶.

Lengva nuteisti ar pasmerkti žmogų, esant toli nuo pavojaus, saugiau gyvenant Vakaruose. Apie J. Deksnį ir jo tragediją, anot L. Mockūno, J. Valiulis kalbėdavo mažai⁵⁷, bet visą gyvenimą buvo įsitikinęs, kad J. Deksnys jo neišdavė (bent jau neišdavė nieko daugiau, nei sovietams iki tol buvo žinoma) ir kad buvo daug sunkesnės aplinkybės ir priešiškos

⁵¹ Karolio Drungos 1948 08 05 laiškas Jonui Deksnui, in Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 306–307.

⁵² 1948 m. liepos 9 d. Baden Badene VLIK'as ir Lietuvos pogrindžio atstovai J. Deksnys ir Juozas Lukša pasirašė „Politinės Lietuvos laisvinimo vadovybės vieningumo reikalų susitarimą“. Juo vadovaujantis, Lietuvos laisvinimo akcijai užsienyje atstovavo VLIK'as, kuris esamomis sąlygomis vykdė ir Lietuvos valdžios funkcijas. BDPS Užsienio delegatūrą J. Deksnys pažadėjo uždaryti. Dėl šio susitarimo atšalo J. Deksnio santykiai su BDPS UD dalyvavusiais asmenimis, kurie kaltino jį išdavyste. Plačiau žr.: Dapkutė, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*, 76–79; Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 306–310.

⁵³ Jonas Deksnys (1914–1982) – antinacinės rezistencijos dalyvis, Lietuvių aktyvistų fronto ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos narys, vokiečių suimtas ir kalintas Bairoito (*Bayreuth*) kalėjime. Po karo aktyviai įsijungė į lietuvių politinę rezistencinę veiklą emigracijoje. Remiamas užsienio žvalgybų, J. Deksnys sugebėjo tris kartus kirsti geležinę uždangą, nuvykti į Lietuvą, užmegzti ryšius su Lietuvos pogrindžiu ir grįžti į Vakarų. Paskutinės kelionės metu 1949 m. buvo sovietų suimtas, užverbuotas ir dirbo sovietų saugumui.

⁵⁴ Jurgio Valiulio 1959 03 28 laiškas Broniui Railai, VDU LII, f. 5, ap. 1-2, b. 12160-2, l. 1.

⁵⁵ Deksnys, Jonas, „Kodėl aš nutraukiau su jais santykius“, *Tiesa*, 1960 vasario 20; Deksnys, Jonas, „Iliuzijų sudužimas“, *Švyturys* 9–12 (1962).

⁵⁶ Jurgio Valiulio 1959 03 28 laiškas Broniui Railai, VDU LII, f. 5, ap. 1-2, b. 12160-2, l. 1.

⁵⁷ Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 7–8.

jėgos, nulėmusios šio žmogaus tragediją. J. Valiulis pernelyg gerai žinojo, ką reiškia „pasi-vaikščiojimas britvos ašmenimis“, – tokių kaip J. Deksnys, kurie anuomet būtų ryžęsi ke liauti per geležinę uždangą, nebuvo daug. Rizika buvo didžiulė, sėkmės galimybės menkos. Rodos, dėl to J. Valiulis netgi jautė tam tikrą kaltę ir kalbėjo, kad tą riziką J. Deksnui už- krovė bendražygiai ir draugai, leidę prisiimti svarbiausią ir rizikingiausią darbo dalį – iš- vykti. Dėl šios priežasties jis itin pyko ant Stasio Žakevičiaus-Žymanto ir B. Railos už pas- tarųjų norą išseivijoje viešai afišuoti J. Deksnio vardą.

„<...> būtų (nesakau nemoralu) bet tiesiog muzikiška ir visiškas intelekto stokos įrodymas, jei būtų bandoma iš gilios žmogaus tragedijos, paaukojusio savo gyvenimą ir pasiėmusiam riziką ne tik žūti, bet dar blogiau, durnių akyse susidirbti, „daryti straipsnius“. Man tikrai buvo nemalonu girdėti, kad tu vartoji sąvokas „Edvardas“⁵⁸ kapituliavo“ ir t.t. Pora žmonių man bandė čia Čikagoje tai taip pasakyti, bet paprasčiau juos nevaidinti didvyrių Čikagoje ir nebandyti įrodinėti, jog vieninteliai nekapituliuojantieji, nepabaidomieji atsidūrė Amerikoje. Bet kokias moralines išvadas daryti apie Edvardo laikyseną palikime tiems, kurie yra tėvynėje ir išvaikščioję ten tokius pačius sunkius kelius <...> Vieninteliai teisinga žmogiška laikysena dabartyje yra tylą ir savoje širdyje supratimas, kad tai kas yra ar bus dar su Jono vardu susieta, yra esmėje tik skaudi žmogaus tragedija, į kurią jį įstūmė ne kokie neigiami žmoguje dalykai, bet tik pasiaukojimas rezistenciniams idealams.“⁵⁹

B. Raila, atrodo, tokių argumentų nesuprato, o galbūt jis labiau buvo žurnalistas ir propagandistas nei paprastas žmogus ar draugas. Nepaisant visų J. Valiulio prieštaravimų, 1960 m. gegužę išseivijos spaudoje pasirodė serija straipsnių apie J. Deksnį⁶⁰. Po to J. Valiu- lio ir B. Railos santykiai atvėso, nors ir toliau bendradarbiauta įvairiose veiklose ir spaudos leidiniuose⁶¹.

Kita istorija, kurioje J. Valiulis atliko ne pagrindinį, bet labai svarbų vaidmenį, – vieno žmogaus ir visos kartos pasirinkimo pavyzdys, žurnalisto, „Minties“ laikraščio redaktori- arius H. Žemelio⁶² istorija. 1952 m. S. Žakevičius-Žymantas⁶³ bandė užverbuoti H. Žemelį

⁵⁸ Edvardas – vienas iš J. Deksnio slapyvardžių, vartotų rezistencinėje korespondencijoje.

⁵⁹ Jurgio Valiulio 1959 03 28 laiškas Broniui Railai, VDU LII, f. 5, ap. 1-2, b. 12160-2, l. 1.

⁶⁰ Raila, Bronys, „Requiem laisvės kovotojui“, *Dirva*, 1960 gegužės 11, 5; Raila, Bronys, „Didvyriškumas ir jo sutemos (2)“, *Dirva*, 1960 gegužės 13, 4; Raila, Bronys, „Siaubinga meilės karikatūra (3)“, *Dirva*, 1960 gegužės 18, 5; Raila, Bronys, „Apakintas kai kurių iliuzijų... (4)“, *Dirva*, 1960 gegužės 20, 5; Raila, Bronys, „Kas nutraukė santykius? (5)“, *Dirva*, 1960 gegužės 25, 5; Raila, Bronys, „Vienas „antitarybinis kvailiojimas“ (6)“, *Dirva*, 1960 gegužės 27, 5; Raila, Bronys, *Versmės ir verpetai. Akimirkos kronikos 3*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1970.

⁶¹ Dapkutė, *Lietuvių išseivijos liberaliosios srovės genezė*, 116–117.

⁶² Henrikas Žemelis (1913–2000) – žurnalistas, visuomenininkas. Karo metais aktyviai dalyvavo lietuvių antinacinio pogrindžio veikloje, buvo LLKS Kėdainių apskrities vadas, vėliau įstojo į gen. Povilo Plechavičiaus organizuojamą Vietinę rinktinę. 1944 m. vokiečių gestapo suimtas, kalinamas Salaspilio, Dancigo (dabar Gdanskas) koncentracijos stovyklose. Po karo, gyvendamas Vokietijoje, redagavo laikraštį „Mintis“. 1949 m. persikėlė gyventi į JAV, aktyviai dalyvavo JAV Lietuvių bendruomenės veikloje, buvo „Margučio“ radijo bendradarbis, vienas iš mėnraščio „Akiračiai“ steigėjų ir redaktorių.

⁶³ Stasys Žakevičius-Žymantas (1908–1973) – Lietuvos teisininkas, visuomenininkas, žurnalistas. Vienas iš 1941 m. birželio sukilimo vadų, Lietuvos laikinosios vyriausybės įgaliotinis Vilniuje. 1940–1944 m. dalyvavo lietuvių pasipriešinimo sąjūdyje, Lietuvių aktyvisto fronto (LAF) narys. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. 1944–1945 m. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) narys, Pabaltijo universiteto Hamberge profesorius. Aktyviai įsijungė į išseivijos liberaliojo sparno politinę veiklą, dalyvavo Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio

vykti su slapta rezistencine misija į Lietuvą. Tuo metu dar nežinota apie J. Deksnio išdavystę ir tai, kad visi kontaktai su ginkluotu pagrindžiu Lietuvoje jau yra kontroliuojami sovietų saugumo, tad toliau buvo mezgami ryšiai su pagrindžiu, verbuojami ir, padedant užsienio žvalgyboms, į Lietuvą siunčiami žmonės. Dėl viso organizuojamo reikalo slaptumo S. Žymantas leido H. Žemeliui pasitarti tik su vienu žmogumi – artimu bičiuliu J. Valiuliu. Šis susirašinėjimas buvo konfidencialus, laiškų su prierašu „Perskaičius sunaikinti“ neturėjo išvysti kitų žmonių akys, bet H. Žemelis juos išsaugojo.⁶⁴

H. Žemelis kreipėsi į J. Valiulį patarimo, kad galėtų lengviau apsispręsti – vykti į kraštą ar ne. Jis buvo pasiryžęs ir, be abejonės, tinkamas tokiam žygiui (dalyvavęs antinacinės rezistencijos veikloje, perėjęs gestapo tardymus ir Salaspilio koncentracijos stovyklą), vis dėlto suabejojo dėl savo stiprybės: kas bus, jei jį sulaukys, jei jis pasirodys pernelyg silpnas, kad nepalūžtų, neišduotų, nepadarytų daugiau žalos nei naudos bendram darbui?

J. Valiulio atsakymas – tikras pagrindžio rezistencinės veiklos dalyvio, sovietų ir vokiečių gestapo tardymus bei kalėjimus atlaikiusio žmogaus nuoširdumo, draugiškumo ir žmogiškumo pavyzdys. „<...> duodamas bet kokią patarimą aš turiu drauge būti ištikimu ir savo sąžinei, ir, pirmiausia, pasistengti įsijausti į Tave“⁶⁵, rašė jis H. Žemeliui. Žinodamas visos akcijos svarbą ir šio žygio reikalingumą, J. Valiulis liko ištikimas savo principams – neagitavo nei už, nei prieš ir paliko laisvę apsispręsti pačiam H. Žemeliui. Drauge jis išsakė paramą bet kokio apsisprendimo atveju:

„Buvau, esu ir liksiu tavo draugu visuomet ir man visiškai nesvarbu (kaip žmogui) kaip tu apsispręsi. Priešingai. Aš tau visuomet suteiksiu moralinę paramą ir užnugarį, jei tu kartais manytum, kad tavo eventualus atsisakymas galėtų tave statyti nepatogion situacijon.“⁶⁶

Bijoti, anot J. Valiulio, nėra nusikaltimas, o nejausti baimės – tik prigimties, o ne proto ar inteligencijos reikalas. Jis rašė, kad jam nesvarbu, dėl kokių priežasčių ir ką nuspręs bičiulis, – „mano akyse tavo vertinimas nepasikeis, nes visų savo draugų ir savo paties asmenyje aš pirmiausia matau tik žmogų“⁶⁷.

J. Valiulis labai gerai suvokė tokios akcijos riziką: bet koks žygis per geležinę uždangą (nepaisant pasirengimo ir sėkmės bei pavojaus tikimybių protingų skaičiavimų) yra tik loterija, kurioje „bilietai ištraukiami ne pagal tikimybės dydį“. Be pompastikos ir iliuzijų jis rašė ir apie galimus pavojus bei likimą pakliuvus į sovietų rankas – tai yra baisiausia, kas galėtų atsitikti:

„Nei už tavo, nei už savo, nei už kieno kito „kietumą“ pakliuvus į NKVD rankas aš neduodu nei cento <...> mūsų priešas sulamdė ir kardinolus, kurių „karalystė ne šioje žemėje“, <...> aš

Užsienio delegatūros (BDPS UD), Lietuvių rezistencinės santarvės (LRS) veikloje. 1957–1959 m. – „Amerikos balso“ darbuotojas Miunchene. Vėliau pasitraukė iš aktyvios politinės veiklos. 1959 m. persikėlęs gyventi į JAV, aktyviai bendradarbiavo lietuviškoje spaudoje.

⁶⁴ Praėjus daugiau nei penkiems dešimtmečiams, L. Mockūnas publikavo S. Žymanto, H. Žemelio ir K. Drungos laiškų ištraukas „Akiračiuose“. „Istorija iš šaltojo karo laikų“, *Akiračiai* 10 (2004), 4–6.

⁶⁵ Jurgio Valiulio 1952 06 03 laiškas Henrikui Žemeliui, VDU LII, f. 5, ap. 1-2, b. 12159-1, l. 1.

⁶⁶ *Ibid.*, 2.

⁶⁷ *Ibid.*

neturiu jokių iliuzijų ir esu pasiryžęs iš anksto pareikšti, kad mūsų priešas sulamdytų kiekvieną iš mūsų.⁶⁸

H. Žemelis anuomet nusprendė nevykti į Lietuvą, o, prabėgus porai metų, 1956 m. paaiškėjo, kad sovietų saugumas jau keletą metų vedžiojo už nosies ne tik S. Žymantą ir lietuvius, bet ir visą slaptąją britų žvalgybą⁶⁹. H. Žemelio žygis būtų buvęs iš karto pasmerktas žlugti. Galima būtų teigti, kad J. Valiulis nujautė tokį galimą posūkį, bet iš tiesų nei jis, nei kiti rezistencijos dalyviai, nei amerikiečių ir britų žvalgybos nežinojo ir nesuprato visų sovietų saugumo rezgamų pinklių. Laisvas žmogaus apsisprendimas ir savo kelio pasirinkimas jam buvo toks pats svarbus kaip ir rezistencinės kovos bei įsipareigojimo savo krašto nepriklausomybei principas. Nepaisant H. Žemelio atsisakymo vykti į Lietuvą su rezistencijos misija, jie išliko artimi draugai, vėliau ilgus metus bendradarbiavo leisdami mėnraštį „Akiračiai“.

Vietoje išvadų

A. J. Greimas, 1989 m. gavęs JAV Lietuvių bendruomenės premiją, paprašė prie šio pagerbimo prijungti savo artimo draugo ir rezistencijos bendražygio J. Valiulio vardą. A. J. Greimas kalbėjo, kad J. Valiulio-K. Drungos gyvenimas, „ištiesai išeitas vieninteliai galimu Lietuvos keliu“, jam buvo minties ir moralės įsiliejimo į rezistencinę veiklą pavyzdys⁷⁰. Kaip mylėti savo kraštą? Kaip jam padėti? Kaip savo kraštui grąžinti skolą? Šie klausimai, anot A. J. Greimo, nėra nei labai lengvi, nei labai aiškūs. J. Valiulio ir daugelio kitų panašaus likimo nepriklausomos Lietuvos jaunosios kartos atstovų istorijos liudija apie moralinį pasirinkimą ir apsisprendimą sudėtingoje situacijoje, įsipareigojimą savo kraštui ir laisvės idėjai. Susidūrę su daugybe karo ir sovietų bei vokiečių okupacijų išbandymų ir vėlesniais gyvenimo iššūkiais, jie dažnai galėjo atsiremti į nepriklausomoje Lietuvoje, šeimose, mokyklose ir visuomenėje padėtus vertybių ir įgūdžių pamatus, turėjusius įtakos šios kartos apsisprendimams ir tolesniam gyvenimui. Dalyvavimas pagrindžio rezistencinėje kovoje ne vienam jų buvo lyg pasirengimas tolesniam gyvenimui, o, nesant galimybės tiesiogiai dalyvauti Lietuvoje vykstančiame pasipriešinime, ieškota kitų būdų įsiliesti į Lietuvos laisvės kovas, jungtasi į išeivijos kultūrinę ir politinę veiklą. Priversta pasitraukti iš Lietuvos, ši nepriklausomos Lietuvos karta išsinešė moralinės pareigos tautai ir skolos savajam kraštui jausmus. Laisvė įpareigoja: daugelis šios kartos žmonių, vienais ar kitais būdais pokariu atsidūrę Vakaruose, jautėsi morališkai įsipareigoję kelti okupuotos Lietuvos klausimą Vakaruose, kovoti už nepriklausomybės idėjos išlaikymą ir tautiškumo išsaugojimą emigracijoje.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, 485.

⁷⁰ „Algirdo Juliaus Greimo žodis, priimant mokslinio veikalo premiją“, 4.

Literatūra

- „Algirdo Juliaus Greimo žodis, priimant mokslinio veikalą premiją“, *Draugas*, 1989 birželio 10, 4.
- „Apie sėklą krauju laistomą. Pasikalbėjimas apie rezistenciją Lietuvoje“, *Dirva*, 1965 gegužės 19, 3.
- „Istorija iš šaltojo karo laikų“, *Akiračiai* 10 (2004), 4–6.
- „Ištrauka iš Karolio Drungos – J. J. Valiulio 1944–1945 m. atsiminimų“, *Laisvės kovų archyvas* 18 (1996), 224–240.
- „Jaunimas 1941 metų sukilime. Pokalbis su Karoliu Drunga“, *Pasaulio lietuvis* 6–7 (1981), 9–13.
- „Laisvės kovotojų žingsniai“, *Proskyna*, 3 (21, 1992), 181–192, 4 (22, 1992), 202–216.
- Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genėzė: organizaciniai-politiniai aspektai 1945 m. – šeštojo dešimtmečio pabaiga*. Vilnius: Vaga, 2002.
- Dapkutė, Daiva ir Kuizininė, Dalia, *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.* Vilnius: Versus aureus, 2010.
- Drunga, Karolis, „Bendrasis liberalizmo vardiklis“, in *Lietuviškasis liberalizmas*, red. V. Kavolis. Chicago: „Santaros-Šviesos“ federacija, 1959, 202–211.
- Drunga, Karolis, „Idėja ir veikla lietuvių laisvės kovoje“, *Metmenys* 2 (1960), 141–147.
- Greimas, Algirdas Julius, „Kad Jurgis nemirtų“, *Akiračiai* 7 (1987), 14.
- Greimas, Algirdas Julius, „Nerami sąžinė“, in Greimas, Algirdas Julius, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Greimas, Algirdas Julius, „Rezistencijos sąvoka“, *Santarvė* 2 (7, 1953), 1–2.
- Juodis, Darius, *Šiapus ir anapus kordono. Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
- Kuizininė, Dalia, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.* Vilnius: Versus aureus, 2003.
- Laisvės besiekiant. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją*. Čikaga: LLKS, 1983.
- Lietuviškasis liberalizmas*, red. V. Kavolis. Chicago: „Santaros-Šviesos“ federacija, 1959.
- Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga 1940–2000 m.*, sud. J. Grušys. Kaunas: [Judex], 2001.
- Mockūnas, Liūtas, *Pavargės herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Raila, Bronys, „Apakintas kai kurių iliuzijų... (4)“, *Dirva*, 1960 gegužės 20, 5.
- Raila, Bronys, „Didvyriškumas ir jo sutemos (2)“, *Dirva*, 1960 gegužės 13, 4.
- Raila, Bronys, „Kas nutraukė santykius? (5)“, *Dirva*, 1960 gegužės 25, 5.
- Raila, Bronys, „Requiem laisvės kovotojui“, *Dirva*, 1960 gegužės 11, 5.
- Raila, Bronys, „Siaubinga meilės karikatūra (3)“, *Dirva*, 1960 gegužės 18, 5.
- Raila, Bronys, „Vienas „antitarybinis kvailiojimas“ (6)“, *Dirva*, 1960 gegužės 27, 5.
- Raila, Bronys, *Versmės ir verpetai. Akimirksnių kronikos* 3. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1970.
- Trumpa, Vincas, „Penkeri metai po Karolio Drungos mirties“, *Akiračiai* 10 (1992), 16.
- Žemelis, Henrikas, „Mirė rezistencijos pirmūnas Karolis Drunga (Jurgis Valiulis)“, *Akiračiai* 7 (1987), 14.

Daiva DAPKUTĖ

FREEDOM'S COMMITMENT: THE CHOICE OF AN INDIVIDUAL AND A GENERATION

Summary. World War II and the 1940 Soviet occupation changed the destinies of most of Lithuania's inhabitants. They were confronted with the necessity of reaching, often within the span of several hours, a decision that would transform their entire subsequent lives. They had to choose between tyranny or freedom, resistance or submission, East or West. This article aims to reveal, through fragments of the life history of Jurgis Valiulis-Karolis Drunga (1919–1987), the alternatives facing a whole generation of young Lithuanians, including the option of freedom, of joining the underground resistance, of acting on the principles of liberty and of liberalism, of the personal development of ideas, and of fostering ties with intellectual soulmates and collaborators in a common struggle. The main sources for this study are the fragmentary recollections of J. Valiulis, his written texts published in the diaspora press, his documents and letters to confederates (Henrikas Žemelis, Bronys Raila) as well as the recollections of his former friends kept in the archives of the VMU Lithuanian Emigration Institute.

Keywords: Jurgis Valiulis, Karolis Drunga, World War II, the anti-Nazi underground, resistance, diaspora, liberalism.

Gauta 2019 10 15

Priimta 2019 11 20